

UDK 811.111'373.46:811.14'02

811.111'373.46:811.411

Izvorni znanstveni članak

Rukopis primljen 14. II. 2012.

Prihvaćen za tisak 2. X. 2012.

Lidija Štrmelj

Odjel za anglistiku

Sveučilište u Zadru

Obala Petra Krešimira IV. br. 2, HR-23000 Zadar

lstrmelj@unizd.hr

SREDNJOVJEKOVNI ENGLISKI PRIJEVODI GRČKIH I SEMITSКИH RIJEČI IZ IVANOVA EVANĐELJA

Grčke i semitske riječi u latinskome tekstu Ivanova evanđelja izražavaju specifične biblijske pojmove, gotovo potpuno nepoznate većini engleskog stanovništva do evangelizacije tijekom sedmoga stoljeća. Cilj je ovoga istraživanja ispitati na koje su sve načine one prevedene na staroengleski i srednjoengleski jezik te objasniti razloge takva prevođenja ondje gdje je to moguće. Komparativnom metodom istražiti ćemo utjecaj porijekla riječi na njihov oblik i značenje i pokušati rasvijetliti kognitivne razlike u doživljaju biblijskih pojmova među autorima prijevoda i njihovih suvremenika, do kojih je došlo uslijed relativno dugoga razdoblja proteklog između triju prijevoda.

Uvod

Vokabular engleskog jezika doživio je ogromnu ekspanziju tijekom proteklih petnaest stoljeća. Nove riječi stvarane su na više različitih načina, kako je to vrlo temeljito opisao Rolf Berndt u *A History of the English Language*¹, i to:

- a) korištenjem već postojećih izvora u jeziku u obliku složenica i izvedenica,
- b) stvaranjem novih riječi po modelu drugog jezika, tzv. kalkova,
- c) posuđivanjem riječi iz drugog jezika, ponekad zajedno s prefiksima i sufiksima, tzv. posuđenicama,
- d) stvaranjem novih riječi od elemenata domaćeg i posuđenog vokabulara, tzv. hibrida,

¹ Berndt 1984.

e) stvaranjem fraza poput idioma, izreka ili drugih izričaja (drugačijih od složenica) s posebnim značenjem,

f) izmišljanjem potpuno novih riječi pri označavanju novih pojmova, odnosno kovanicama.

Uz to, mnoge su domaće riječi tijekom vremena doživjele promjene u značenju, upotrebi ili su jednostavno nestale iz jezika.

Iako brzina stvaranja i uvođenja novih riječi nije uvijek bila jednaka, može se reći da je u svim razdobljima engleske povijesti² bilo društveno-političkih događaja koji su poticali promjene i širenje leksika. U staroengleskome razdoblju najveći takav događaj je svakako evangelizacija poganskoga germanskog stanovništva tijekom sedmoga stoljeća koja je ostavila dalekosežne posljedice na kulturu, uključujući jezik. Kršćanski su misionari Riječ Božju najprije širili usmenim putem, ali vrlo brzo počinju osjećati potrebu za pisanim prijevodi-ma na tadašnje vernakulare, ne zbog svojih suvremenika, budući da su ovi bili većinom nepismeni, već da bi oni sami što vjernije protumačili evanđelja. Pri tome se kao izvorom služe *Vulgom*, latinskim prijevodom *Biblije* koji je početkom 5. st. stvorio sv. Jeronim prevodeći Stari zavjet s izvornoga hebrejskog, a Novi zavjet s grčkoga jezika.

Usprkos relativno bogatom rječniku latinskog jezika, kao i nesumnjivom znanju i umijeću prevoditelja, u *Vulgati* je upotrijebljen značajan broj grecizama i semitizama koji tipično označavaju biblijske pojmove. Ono što nazivamo semitizmima zapravo su riječi aramejskog³ i hebrejskog porijekla koje pokazuju mnoge sličnosti u formi i značenju jer su aramejski i hebrejski međusobno srodni jezici iste sjeverno-semitske grupe. Oba jezika korištena su tijekom svoje povijesti u biblijskim knjigama i bogoslužju, međutim, početkom nove ere, dakle u Isusovo doba, aramejski je bio i govorni jezik samarijskih, babilonskih i galilejskih Židova, a hebrejski vernakular Judeje. Istovremeno je i grčki koiné, uz latinski, bio međunarodni jezik rimske administracije te govorni jezik Židova na zapadu Palestine i svih onih koji su pripadali intelektualnim krugovima. Mnogi od prvih kršćana u Palestini govorili su i grčki i aramejski, odnosno i grčki i hebrejski, a tadašnji obrazovani ljudi sva tri jezika. Stoga ne čudi da su semitizmi koje nalazimo u *Vulgati* u latinski jezik ušli posredstvom grčkog.

² Povijest engleskog jezika obično se dijeli na tri razdoblja: staroenglesko (od 450. do 1100. god.), srednjenglesko (od 1100. do 1500. god.) i modernoenglesko (nakon 1500. god.).

³ Riječ je, zapravo, o više aramejskih jezika koje ćemo ubuduće zbog nedovoljnog poznavanja materije jednostavno zvati aramejskim jezikom.

Latinski je jezik sasvim sigurno raspolagao izrazima za barem neke pojmove koji su u *Vulgati* izraženi grecizmima i semitizmima, kao npr. za sinagogu, međutim, oni nisu korišteni u prijevodu jer nisu predstavljali potpune ekvivalente izvornima. Moguće je da su i drugi razlozi bili u pitanju, no to, zapravo, nije ni predmet ni cilj našeg istraživanja. Ono što nas zanima jest: jesu li grecizmi i semitizmi koje nalazimo u *Vulgati* prevedeni na staroengleski (stengl.) i sredjoengleski (srengl.) jezik, s obzirom na to da se ovdje radi o još većoj vremenskoj i prostornoj udaljenosti između kulture u okviru koje su evanđelja nastala i ciljanih kultura te, ako jesu, kako su prevedeni i zašto baš tako.

Stoga smo proveli istraživanje na prijevodu Evanđelja po Ivanu, gdje nam je, naravno, kao izvorni tekst poslužila *Vulgata*⁴, budući da se ona koristila za sve prijevode evanđelja s latinskoga na staroengleske i sredjoengleske vernakulare do vremena Reformacije. Kao prvi ciljani tekst uzeli smo *Zapadnosaksonska evanđelja* (Cambridge University Library, li.2.11., MS “A”)⁵ nepoznato-ga autora iz 11. st., sastavljena na zapadnosaksonskom vernakularu, a kao drugi, kasniju verziju Wycliffove *Biblije*, s početka 15. st., autora Johna Purveya, a Wycliffova sljedbenika, napisanu na istočnomidlandskome vernakularu.⁶

U izvornome tekstu pronašli smo tridesetak grecizama i semitizama, većinom općih imenica (uz jedan prilog i jedan glagol) koje označavaju specifične pojmove judaizma i kršćanstva, ne samo religijskog, već i općedruštvenoga i kulturnog karaktera. Uočen je i veliki broj vlastitih imena, ali ona nisu bila predmet našeg istraživanja, osim onih malobrojnih koja su na bilo koji način prevedena na stengl. i/iili srengl. jezik.⁷ Većina ih je, naime, prenesena u oba prijevoda u originalnom obliku s većim ili manjim stupnjem adaptacije.

Cilj istraživanja nužno je zahtijevao primjenu komparativne metode te smo svaki primjer grecizma i semitizma iz izvornoga teksta s nužnim kontekstom uspoređivali s odgovarajućim stengl. i srengl. prijevodom, što linearnim navođenjem i prikazujemo u prvome poglavlju ovoga članka.⁸ Evidentirane primjere popratili smo komentarima u kojima analiziramo etimologiju izraza, odno-

⁴ <http://faculty.acu.edu/~goebeld/vulgata/newtest/john/vjo11.htm>; preuzeto 25. srpnja 2006.

⁵ Grünberg 1967: 206–36.

⁶ <http://www.sbible.boom.ru/wyc/joh1.htm>; preuzeto 28. kolovoza 2006.

⁷ Kao npr. ime *Isus* i *Calvaria*.

⁸ Citiranim fragmentima pridruženi su brojevi redaka iz kojih su uzeti. Vidljivo je da se numeracija u izvoru i srengl. prijevodu poklapa gotovo u potpunosti, dok ona iz stengl. prijevoda odstupa. Razlog tome je što u stengl. rukopisu zapravo nema tradicionalne podjele na retke i poglavlja, već je tekst gusto ispisan kao jedna cjelina te je naknadno, zbog lakše orijentacije, numeriran svaki peti redak zaključno s brojem 1190.

sno razvoj forme i značenja izraza u izvornom i ciljanim tekstovima, pokušavajući objasniti razloge upravo takva razvojnog tijeka ondje gdje je to moguće. U morfološkoj analizi istraživali smo je li izraz u izvoru i ciljanim tekstovima jednostavna⁹ ili kompleksna riječ¹⁰, parafraza¹¹ ili pak nešto drugo te nastojali istaknuti razlike ondje gdje postoje. Morfološka analiza bila je nužan korak za semantičku jer, naravno, bez analize kompleksnog izraza na sastavne dijelove te bez otkrivanja doslovnog značenja svake sastavnice nije bilo moguće doći do značenja izraza u cjelini. Potom smo istraživali poklapa li se doslovno značenje izraza u engleskim prijevodima, bez obzira na morfološku strukturu, sa značenjem izvornog izraza ili su vidljive neke promjene, kao npr. suženje ili proširenje značenja ili pak potpuna zamjena prototipnog značenja novim. Na osnovi uočenih semantičkih razlika nastojali smo doći do zaključka o kognitivnim razlikama među slušateljima i čitateljima izvornog i ciljanih prijevoda, odnosno dvaju ciljanih prijevoda. Činilo nam se, naime, sasvim logično očekivati da su se u razdoblju od otprilike šest stotina godina, koliko je prošlo između izvornog i prvog ciljanog teksta, te od gotovo četiri stotine godina između dvaju ciljanih prijevoda, dogodile promjene u poimanju i doživljaju biblijskih pojmova uslijed kulturnih i društvenih promjena.

Rezultate istraživanja usustavili smo u drugom poglavlju članka, najprije s pomoću dviju tablica od kojih se prva odnosi na stengl., a druga na srengl. prijevod, te u nastavku teksta, gdje detaljnije ističemo bitne morfološke, semantičke i kognitivne razlike među prijevodima kad je riječ o predmetnome korpusu.

1. Pregled i analiza izvornih grecizama i semitizama te njihovih ekvivalenata u ciljanim jezicima

āmēn āmēn > sōþ > treuli, treuli

1:51 amen amen dico vobis > 66 Soþ ic secge eow > 1:51 Treuli, treuli, Y seie to you

Riječ *āmēn* ‘uistinu, sigurno’, hebrejskoga je podrijetla i izvedena je od osnove *a-m-n* ‘biti potvrđeno, pouzdano, sigurno’. U latinski i posredstvom njega u druge jezike ušla je iz grčkoga, gdje glasi *αμήν*¹².

⁹ Riječ koja se sastoji od jedne gramatičke, odnosno leksičke jedinice.

¹⁰ Riječ koja se sastoji od osnove i afiksa (tzv. izvedenica) ili od dvije ili više riječi koje mogu stajati samostalno (tzv. složenica).

¹¹ Potanko opisivanje pojma s više riječi.

¹² Pri analizi korpusa grčke riječi pišemo grčkim alfabetom, a semitske latiničnom transliteracijom (po Kleinovom *Etimološkom rječniku engleskog jezika*), kako bi bile što razumljivije čitateljima.

U latinskome tekstu sačuvana je originalna riječ, pretpostavljamo iz stilskih razloga, međutim, stengl. prevoditelj redovito upotrebljava germansku imenicu *sōþ* ‘istina’ (i tek jednom prilog *sōþlice* ‘uistinu’¹³) znajući da većina slušatelja ne razumije značenje hebrejske riječi koja se zaista često pojavljuje u tekstu i izgovara je isključivo i samo Isus, što joj povećava važnost. *Āmēn* nalazimo samo jednom, kao zadnju riječ Evanđelja.

Na srengl. jeziku riječ *āmēn* je uvijek prevedena prilogom *treuli* ‘uistinu’, koji dolazi od stengl. *treowlice*¹⁴. Očito je stengl. riječ *sōþ* postupno nestajala u srengl., pa je *treuthe* proširila značenje s (*good*) *faith* ‘(dobra) vjera’, odnosno s *fidelity* ‘vjernost, istinitost’ i na prilog ‘uistinu’.

Āmēn se u izvornom tekstu uvijek pojavljuje udvostručeno u svrhu naglašavanja, a tu tradiciju slijedi i prijevod na stengl. Nasuprot tomu u stengl. prijevodu nema ponavljanja jer u stengl. ponavljanje riječi ima gramatičku i leksičku funkciju, a ne stilsku.

angelus > engel > aungel

12:29 angelus ei locutus est > 726 engel spraece wyþ hyne > 12:29 an aungel spak to hym.

Engel dolazi od grčkog ἄγγελος preko latinskog *angelus*, što znači ‘Božji glasnik, anđeo’.

Stengl. prevoditelj ne prevodi *angelus* jer za to nema potrebe. Riječ je, naime, bila prisutna u jeziku već davno prije nastanka stengl. prijevoda. Po mišljenu Jespersena¹⁵, to je jedna od najstarijih latinskih posuđenica koja je u jezik ušla i prije prelaska Germana na kršćanstvo, uslijed stalnih kontakata između pogana i kršćana.

U srengl. prijevodu nalazimo riječ *aungel*, koja nije inačica stengl. *angelus*, nego nova posuđenica iz starofrancuskog (stfr.).

architriclinus > dryhte ealdor > architriclyn

2:9 ut autem gustavit architriclinus ... > 77 Þa se dryhte ealdor Þaes wynes onbyrgde > 2:9 And whanne the architriclyn hadde tastid...

¹³ 12:24 *amen amen dico vobis* > 718 *Sōþlice is secge eow*.

¹⁴ Pronađen je samo jedan primjer s prilogom *sōþheli*, i to u retku 6:47: *amen amen dico vobis qui credit in me habet vitam aeternam* > *Sotheli, sotheli, Y sie to you, he that bileueth in me, hath euerlastynge lijf*.

¹⁵ Jespersen 1958: 38.

Rečenica je iz opisa svadbe u Kani Galilejskoj, gdje je Isus napravio svoje prvo čudo. *Architriclinus* je meštar gozbe. Grčki prefiks *ἀρχι-* znači ‘glavni’, a *τρίκλιτος* je ‘blagovaonica’. Pojam blagovaonice ne postoji u stengl. jeziku, pa se prevoditelj koristi izrazom koji mu se u jeziku činio najbližim onom u izvorniku, *dryhte ealdor* ‘glavni starješina, upravitelj’.

Srengl. prevoditelj posuđuje grčku riječ iz izvornika.

āroma > wyr̥tgemang > swete smellynge oynementis

19:40 ligaverunt eum linteis cum aromatibus > 1091 bewundon hyne myd lynenum claþe myd wyr̥tgemangum > 19:40 boundun it in lynun clothis with swete smellynge oynementis

Rečenica se odnosi na pripremu Isusova tijela za ukop po židovskim običajima. Grčka riječ *ἄρωμα*, u značenju ‘miomiris, mirodija’, prevedena je stengl. složenicom od *wyr̥t* ‘trava, biljka, začín’ i *gemang* ‘mješavina’ te srengl. parafrazom ‘slatke mirišljive masti’. Srengl. prevoditelj mogao je kao i njegov pret-hodnik upotrijebiti za *aromu* riječ ‘trave’ ili ‘bilje’, ali kako nije, može se pretpostaviti da je bio upoznat s drugim načinima balzamiranja tijela ‘uljima’ ili ‘mastima’, pa stoga upotrebljava *oynementis*, stfr. posuđenicu.

baptizāre > fulwian > baptisen

1:26 ego baptizo in aqua > 31 ic fullie on waetere > 1:26 Y baptise in watir

Baptizāre ‘krstiti’, dolazi od grčkog *βαπτίζειν* ‘uroniti u vodu, namakati, obojiti’, jer su se ljudi u biblijsko vrijeme krstili tako što su se cijeli ili djelomično uranjali u vodu ili u rijeku, kao Isus u Jordan.

Stengl. prijevod glagola *baptizāre* etimološki je vezan s pridjevom *full* ‘pun’, odnosno glagolom *fyllan* ‘ispuniti’ i glagolom *wīhan* ‘posvetiti’ i izražava sam smisao krštenja – ispunjenje Duhom, tj. potpuno posvećenje. Riječ se također može povezati sa stengl. glagolom *flōwan* ‘teći, izliti’, koji ima i doslovno i metaforično značenje, izlivanje vode i izlivanja Duha Svetoga.

Srengl. *baptisen* je francuska posuđenica iz latinskog, tj. grčkog izvora.

blasphēmia > bysmersprāce > blasfemye

10:33 de bono opere non lapidamus te sed de blasphemia > 601 ne haene we þe for godum weorce. ac for Þynre bysmerspraece > 10:33 We stonen thee not of good werk, but of blasfemye

Bysmersprāce je složenica od *bysmer* ‘sramota, uvreda, kleveta’ i *sprāce* ‘govor, iskaz’. Riječ je barem djelomičan kalk, s obzirom na to da drugi dio

grčke riječi *βλασφημία*, od čega latinsko *blasphēmia*, *φήμη*, također označava ‘iskaz’, dok je značenje i podrijetlo prvog dijela riječi nesigurno.

Vidljivo je da je svakidašnja stengl. riječ u prijevodu Evanđelja proširila svoje značenje na ‘bogohuljenje’, odnosno ‘svetogrđe’. To je, naime, isključivo značenje koje ima riječ *blasphēmia* u latinskom tekstu.

Srengl. *blasfemye* je posuđenica iz srednjofrancuskoga (srfr.).

Calvāriae locum > hēafodpannan stow > of Caluarie

19:17 exivit in eum qui dicitur Calvariae locum hebraice Golgotha > 1055 on þa stowe þe ys genemned heafodpannan stow 7 on ebreisc gabatha > 19:17 in to that place, that is seid of Caluarie, in Ebreu Golgatha

Za razliku od srengl. prevoditelja, stengl. prevoditelj daje etimologiju ime-na brda gdje je razapet Isus te kaže da je to mjesto nazvano ‘Lubanjsko’, što je točno, jer je *Calvāria* zapravo prijevod grčke riječi *κρᾶνίον*, a ova aramejske *gūlgūlthā*, odnosno hebrejske *gulgóleth* ‘lubanja’. Stengl. riječ za *Kalvariju* je *hēafodpanne*, složenica od *hēafod* ‘glava’ i *panne* ‘prostrana posuda’, koja vrlo slikovito i metaforično opisuje lubanju.

daemōn > dēofol, wōd man > deuel, feend;

diabolus > dēofol > feend

7:20 daemonium habest > 392 deofol þe stycaþ on > 7:20 Thou hast a deuel

10:21 haec verba non sunt daemonium habentis numquid daemonium potest ... > 588 ne synd na þys wodes mannes word. cwyst þu maeg wod man ... > 10:21 These wordis ben not of a man that hath a feend. Whether the deuel may...

6:71 ex vobis unus diabolus est > 368 eower an ys deofol > 6:71 oon of you is a feend

8:44 vos ex patre diabolo estis > 491 ge synd defles bearn > 8:44 Ye ben of the fadir, the deuel

Zanimljivo je da se objema riječima iz latinskoga teksta, i *daemōn* i *diabolus*, u stengl. prijevodu pojavljuju kao ista riječ *dēofol*, odnosno *feend* u srengl., iako *daemōn* i *diabolus* prvotno nisu označivale isti pojam, niti im je ista etimologija. Riječ *dēofol* je, naime, ponešto izmijenjena grčka posuđenica *διάβολος* ‘đavao’, doslovno ‘klevetnik, tužitelj’, koja je po mišljenju Jespersena (1958: 9) ušla u jezik mnogo prije nastanka prvih stengl. prijevoda evanđelja, a prijevod je hebrejske riječi *satan*. *Daemōn* dolazi od grčkog *δαίμων*, što označava ‘niže

božanstvo, boga zaštitnika' u grčkoj mitologiji i doslovno znači 'djelitelj (sudbina)' jer dolazi od glagola 'podijeliti, razdijeliti'.

Usprkos različitim izvorima – jedan biblijski, drugi mitološki – i različitim značenjima – prvome je bit dobacivanje kleveta i sablažnjavanje, a drugome razdjeljivanje (zlih?) ljudskih sudbina – oba su pojma u prijevodu svedena na 'đavla', stengl. *dēofol*, srengl. *deuel*.

U stengl. prijevodu nalazimo još jedan izraz za *daemōn*, originalnu stengl. kovanicu *wōd man*, nastalu vjerojatno zbog toga što su onovremeni ljudi osjetili potrebu izraziti značenje ovog pojma na svoj način, onako kako su ga oni shvaćali. *Wōd man* doslovno znači 'luđak', što nam govori da su u stengl. razdoblju opsjednutoga đavlom doživljavali kao pomahnitala, bijesna čovjeka. Sudeći po izrazu *numquid daemonium potest ... > cwyst Pu maeg wod man ...*, 'đavao' i 'luđak' su istovjetni pojmovi.

U srengl. jeziku izraz *wōd man* se izgubio. Zamijenjen je riječju *feend*, koja dolazi od stengl. *fēond* 'neprijatelj', a ova od stengl. glagola *fēogan* 'mrziti', na osnovi shvaćanja da je đavao ljudski neprijatelj jer mrzi sve što je ljudsko. Riječ je, zapravo, o prijevodu starozavjetnoga imena đavla – *Satanas*, što dolazi od hebrejskoga *satan*, odnosno aramejskoga *setan*, i doslovno znači 'neprijatelj, protivnik'.

Didymus > gelȳcost > Didimus

21:2 Thomas, qui dicitur Didymus > 1150 thomas þe ys gecweden gelycost > 21:2 Thomas, that is seid Didimus

Didymus, od grčkog *δίδυμος*, znači 'blizanac'. Prevoditelj na stengl. to zna jer dvaput prevodi riječ kao *gelȳcost* (od stengl. pridjeva *līc* 'sličan, jednak'). Možemo pretpostaviti da to zna i srengl. prevoditelj, no on ovu riječ ne prevodi nijedanput, već se vjerno drži izvornika i piše je velikim slovom kao vlastito ime.¹⁶

encenia > tempelhālung > the feestis of halewyng of the temple

10:22 facta sunt encenia > 590 þa waeron tempelhalunga > 10:22 the feestis of halewyng of the temple weren maad

Encenia je 'Svetkovina posvećenja hrama' koju je uveo 164. godine pr. Kr. Juda Makabejac. Riječ dolazi iz grčkoga, a nastala je od prefiksa *ἐν* 'u' i riječi *καινός* 'nov', pa bi ime blagdana u slobodnome prijevodu bilo 'uvođenje u

¹⁶ Možda zato što zna i da riječ *ἑὶς* znači 'blizanac' na aramejskome, pa bi prijevod izraza iz 21:2 bio tautološki, 'blizanac zvani blizanac'.

novo'. U Ivanovu evanđelju spominje se u kontekstu jednoga od triju Isusovih posjeta Jeruzalemu, kada je nezadovoljstvo Židova zbog njegovih propovijedi toliko naraslo da su ga htjeli kamenovati.

Na stengl. riječ je prevedena složenicom od *tempel* (od lat. *templum*) 'hram' i *hālgung* 'posvećenje', glagolske imenice od stengl. *hālgian*. U prijevodu na srengl. isti taj izraz (s *of-genitivom*) dodatno je objašnjen imenicom *feestis* 'blagdan'.

I u latinskome tekstu i u engleskim prijevodima glagol se nalazi u množini (*sunt, wæron, weren*), vjerojatno zato što je blagdan slavljen više dana.

gazofilacio > cēapsceamel > tresorie

8:20 locutus est in gazofilacio docens in templo > 458 Pas word he spraec aet ceapsceamele > 8:20 Jhesus spak these wordis in the tresorie

Gazofilacio je 'riznica' ili 'blagajna'. Prvi dio riječi je perzijskog podrijetla i znači 'blago', grčki γάρφα. Stengl. riječ *cēapsceamele* složenica je od *cēap* 'razmjena, prodaja i kupnja' i *scamol* 'klupa, stol'. *Cēap* dolazi od *caupones* 'trgovci vinom, krčmari', a *scamol* od *scamullus* 'mala klupa'. I riječ *cēap* i riječ *scamol* su latinske riječi koje su iznimno rano ušle u germanske jezike, *cēap* svakako prije dolaska Germana na teritorij Engleske.

Trezor je u Jeruzalemu, sudeći po latinskome tekstu, bio prostor unutar zidina hrama (jer je Isus govorio "u njem"), namijenjen skupljanju novca i drugoga blaga, kao i za mjenjačke poslove. Složenica *cēapsceamele* jasno govori da je predodžba blagajne i mjenjačnice u stengl. doba bila sasvim drugačija od one biblijske i podrazumijevala je tek klupu na nekoj tržnici gdje se obavljala predaja blaga ili razmjena, a nipošto namjenski ograđeni prostor.¹⁷

Srengl. *tresorie* je francuska posuđenica, nastala od lat. *thēsaurus* 'blago; riznica', od grčkog θησαυρός 'blagajna, spremište', prema glagolu τιθέναι 'staviti, smjestiti'.

Iesus > (sē) hāelend > Jhesus

9:3 respondit Iesus > se haelend 7 swarode > 9:3 Jhesus answeride

Ime *Iesus* dolazi od hebrejskog *Yēshūa*, preko grčkog *Ἰησοῦς*, što doslovno znači 'Bog pomaže' ili 'Bog spašava'.

Većina vlastitih imena iz latinskog teksta u prijevodu na stengl. ostavljena je u više-manje prepoznatljivom originalnom obliku. Ime *Iesus*, međutim, uopće ne nalazimo, nego uvijek 'Spasitelj', što je neobično ako se uzme u obzir da se

¹⁷ Slična je i etimologija riječi *banka*, koja se metonimijom razvila od talijanskog *banco* 'klupa'.

izraz *Spasitelj svijeta* u Ivanovu evanđelju pojavljuje samo jedanput¹⁸, a glagol *spasiti* dvaput¹⁹. Vjerojatno su misionari na teritoriju Engleske od početaka pokršćavanja upotrebljavali ime ‘Spasitelj’, pa je tako nastavio i naš prevoditelj.²⁰

Hælend je zapravo particip prezenta glagola *hælan*, *iscijeliti*, *izliječiti*, *spasiti*, kojem u stengl. tekstu gotovo redovito prethodi određeni član *sē*, očito zato što je funkcionirao kao imenica.

Srengl. prevoditelj dosljedan je latinskom izvoru i uvijek navodi samo *Jhesus*, što znači da se riječ *hælend* postupno gubila iz upotrebe, da bi krajem 14. st. u potpunosti nestala iz jezika.

Levita > dīacon > dekene

1:19 miserunt... sacerdotes et Levitas > 22 sendon heora sacerdas et heora diaconas > 1:19 senten prestis and dekenes

Leviti, pripadnici izraelskoga plemena Levi, obnašali su u biblijsko vrijeme važne vjerske i političke službe. Njihovi svećenici zaslužni su za nastajanje svećeničke predaje, tj. zbirke židovskih vjerskih zakona i propisa od davnih vremena do poslije izgnanstva, tzv. *Levitskog zakonika*.

Vlastito ime Levit prevedeno je na stengl. općom imenicom *dīacon*, od čega i srengl. *dekene*, što dolazi od lat. *diāconus*, odnosno grčkog *διάκονος* ‘sluga, svećenik’. Oba prevoditelja zamjenjuju hebrejsko ime Leviti s funkcijom koju su obnašali jer u ovom kontekstu povijest židovskoga naroda i njegova plemenska podijeljenost nije bila važna, a pitanje je koliko je bila i poznata prevoditeljevim suvremenikima.

manna > heofenlicne mete > manna

6:49 manducaverunt manna > 343 aeton heofenlicne mete > eeten manna

Manna je hrana kojom su se, kako donosi Knjiga Izlaska i Knjiga Brojeva, hranili Židovi lutajući pustinjom i tražeći Obećanu Zemlju nakon izlaska iz Egipta. Riječ potječe od hebrejskoga i arapskoga *mān* ‘biljna uš’ ili aramejskog *mannā*, a u latinski dolazi iz grčkog, gdje također glasi *μάννα*. Što je zapravo bila mana, ni dan danas nije utvrđeno. Pretpostavlja se da je to kristalizirana medna rosa ili vrsta gljivica velike energetske vrijednosti, koja je bila zadovoljavajuća zamjena za žitarice. Bez obzira na te pretpostavke, pojava mane u pustinji u vrijeme

¹⁸ 4:42 scimus quia hic est vere *salvator mundi*.

¹⁹ 3:17... ut *salvetur* mundus, 12: 47 ut *salvificem* mundum.

²⁰ John R. Clark Hall (1894.) navodi da se ‘Spasitelj’ upotrebljava u svim anglosaksonskim Evanđeljima i kod Aelfrica.

gladi bila je začuđujuća, pa *Wikipedia* donosi podatak da na aramejskom izraz *man hu* znači ‘Što je to?’.

Budući da ni stengl. prevoditelj, vjerojatno, nije znao točno objasniti što bi bila mana, riječ prevodi složenicom koja izražava njezine najvažnije osobine: ‘nebeski kruh’. Nebeski, jer je s neba padala na tlo, a kruh, jer je bila jedina hrana koju su Izraelci smjeli jesti, a ipak je bila dostatna za spas od sigurne smrti.

Srengl. prijevod koristi latinsku posuđenicu.

Messias > messias > Messias

Christus > crȳst > Crist

4:25 qui dicitur Christus > 184 ðe ys genemned cryst > 4:25 that is seid Crist

4:25 scio quia Messias venit > 184 ic wat ðaet messias cymþ > 4:25 Y woot that Messias is comun

Od aramejske riječi *mēshīhā*, preko grčkoga *Μεσσίας*, nalazimo u latinsko-me *messias*, što doslovno znači ‘pomazanik’. Latinska riječ *Christus*, grčki *χριστός* ima isto značenje.

U Starome zavjetu pomazanici su najčešće bili kraljevi (iako ponekad i proci i svećenici), pa odatle slijedi da je Mesija ili Krist kraljevskog roda. Najčešća je tvrdnja da je iz loze kralja Davida. Odatle u Ivanovu evanđelju dolazi:

7:42 quia ex semine David et Bethleem castello ubi erat David venit Christus >

422 ðaet cryst cymþ of dauides cynne 7 of bethleaem ceastre > 7:42 that of the seed of Daudid, and of the castel of Bethleem, where Daudid was, Crist cometh

Pomazanik je, međutim, tek jedno od značenja riječi Mesija u židovstvu, i to ne glavno. I u Starom i u Novom zavjetu Mesija je najprije *Bog*, *Spasitelj*, a u Ivanovu evanđelju i *Sin Božji*:

11:27 tu es Christus Filius Dei > 644 þu eart cryst godes sunu > 11:27 thou art Crist, the sone of the Iyuynges God

20:31 Iesus est Christus Filius Dei > 1147 se haelend ys cryst godes sunu >

20:31 Jhesus is Crist, the sone of God

Mesija je bio onaj koji je tek trebao doći pa Samaritanka u jednoj prilici kaže Isusu:

4:25 scio quia Messias venit qui dicitur Christus > 184 ic wat ðaet messias

cymþ ðe ys genemned cryst > 4:25 Y woot that Messias is comun, that is seid Crist

Ali čas Mesijina dolaska nije bio poznat i mogao je osvanuti svakog trenutka. Stoga Isusov učenik Andrija kaže svom bratu Šimunu:

1:41 invenimus Messiam quod est interpretatum Christus > 52 we gemetton messiam þæt ys gereht cryst > 1:41 We han foundun Messias, that is to seie, Crist
Mesija je, nadalje, onaj o komu piše Mojsije i proroci:

1:45 quem scripsit Moses in lege et prophetae invenimus Iesum > 57 we gemetton þone haelend ... þone wrat moyses 7 þa wytegan on þære ae > 1:45
We han foundun Jhesu, ... whom Moyses wroot in the lawe and profetis

Očekivalo se, kada Mesija jednom dođe, ostat će zauvijek:

12:34 audivimus ex lege quia Christus manet in aeternum > 730 we gehyrdon on þære ae þæt cryst byþ on ecnyse > 12:34 We han herd of the lawe, that
Crist dwellith with outen ende

Mesija je i onaj koji jedini ima pravo krstiti, pa farizeji pitaju Ivana Krstitelja:

1:25 quid ergo baptizas si tu non es Christus > 30 hwig fullast þu gif þu ne eart
cryst > 1:25 What thanne baptisist thou, if thou art not Crist...?

Ali isto tako i onaj koji čini najveća čudesa:

7:31 Christus cum venerit plura faciet > wyrçþ cryst ma tacna þonne he
cymþ > 7:31 Whanne Crist schal come, he schal do mo tokenes

Dakle, u Ivanovu evanđelju Mesija se opisuje kao ‘pomazanik’, ali i ‘kraljevski potomak’ i ‘Sin Božji, objavljen po prorocima i Zakonu’, ‘koji dolazi da bi ostao zauvijek’ i ‘koji čini znamenja pred svojim narodom’. Zbog ovako raznolikog poimanja riječi *Mesija*, tj. *Krist*, ni stengl., ni srengl. prevoditelj ne pokušavaju prevesti s latinskoga njezino značenje.

osanna > Syg (ysrahela cyning) hāl > Osanna

12:13 osanna ... rex Israhel > 703 Syg ysrahela cyning hal > 12:13 Osanna

Osanna, od grčkoga *Ὠσαννά*, inačica je hebrejskoga uzvika *hōshā'nā*, koji nalazimo u starozavjetnim psalmima, a izvorno znači ‘Pomozi!’ ili ‘Spasi, molim!’ . Pojavljuje se u kontekstu Isusova posljednjeg dolaska u Jeruzalem kada mu je mnoštvo svijeta oduševljeno klicalo kao židovskom kralju.

U vrijeme kad je prevedeno Evanđelje, engleski narod nije razumio značenje riječi *osanna*, ali je u klicanju *Syg hāl!* ‘Živio!’, doslovno ‘Zdrav bio!’, mogao prepoznati oduševljenje i obožavanje kakvo je i sam izražavao svomu kralju.

paracletus > frāfriend > coumfortour

14:16 et alium paracletum dabit vobis ut maneat vobiscum in aeternum > 826
he sylþ eow oþerne frafriend. þæt beo aefre myd eow > 14:16 he schal yyue
to you another coumfortour ... to dwelle with you with outen ende

Paracletus je imenica izvedena od grčkog pridjeva *παράκλητος*, od glagola *παρακαλεῖν* koji znači ‘braniti, zastupati, zalagati se, savjetovati, ohrabriti, utješiti’.

Pojam ima iznimnu važnost u Ivanovu evanđelju, što je vidljivo iz obujma teksta koji mu autor gotovo u cijelosti posvećuje, a to je 14., 15. i 16. poglavlje, uz povremeno spominjanje i na drugim mjestima. Isus definira značenje ovog, za Židove novog pojma, opisnim rečenicama na Posljednjoj večeri. Tako kaže da je *paracletus* onaj kojeg će *poslati Otac* da ostane s učenicima zauvijek²¹; *Duh istine* kojeg nevjernici ne vide i ne poznaju²²; onaj koji će *poučiti učenike* u svemu što im je govorio i *savjetovati ih* što im je činiti²³; onaj koji će *dokazati svijetu zabludu* s obzirom na grijeh, pravednost i sud.²⁴

Pojam *paracletus* je, dakle, veoma kompleksan s obzirom na mnoštvo značenja, a ni jedno od njih ne možemo smatrati važnijim od drugih, pod pretpostavkom da se ozbiljno uzme u obzir svaka Isusova rečenica. Grčka riječ u latinskom tekstu uspijeva izraziti sva ova značenja, dok stengl. riječ izražava samo jedno od spomenutih, ono tješiteljsko. Naime, imenica *frāfriend* je particip sadašnji glagola *frēfran*, koji znači ‘tješiti’.

Isto tako i srengl. imenica *coumfortour*, koja dolazi od francuskog glagola *conforter*, a ovaj od latinskog *confortare* ‘jačati’, izražava samo jednu od funkcija *paracletusa*, što nam govori da očito nije postojala sveobuhvatna riječ ni u stengl., a ni u srengl. jeziku.

parascēvē > gearcungaæg > pask eue

19:14 erat autem parasceve pasche > 1050 hyt waes þa easton. 7 gearcunga-
daeg > 19:14 And it was pask eue

Parascēvē znači ‘dan priprave’, u prvome redu za subotu, ali i za druge velike židovske blagdane kao što je npr. Pasha. Po židovskome zakonu taj je dan trebalo pripremiti tri obroka birane hrane i završiti sve poslove prije zalaska sunca jer je subotnji blagdan počinjao petkom uvečer.

Riječ dolazi od grčkog *παρασκευή*, izvedenice od *παρά-* ‘pokraj, pored’ i *σκευή* ‘pribor, posuda’. Na stengl. jezik prevedena je kao *gearcungaæg*, doslovno ‘dan pripreme’, a na srengl. kao *pask eue*, odnosno ‘večer prije Pashe’ (stengl. *æfen* ‘večer’), možda zato što je srengl. prevoditelj znao da se blagdan u Židova u početku odnosio samo na petak popodne do zalaska sunca, a tek se kasnije počeo odnositi na cijeli dan.

²¹ 14:16 > 826.

²² 14:16 > 826.

²³ 14:26 > 840.

²⁴ 16:8 > 893.

pascha > ēastron > pask

2:13 prope erat pascha Iudaeorum > 84 hyt waes neah iudea eastron > 2:13 the pask of Jewis was nny

Lat. riječ *pascha* označava veliki židovski vjerski blagdan. Dolazi od grčke *πάσχα*, a ova od aramejske *pashā*, koja odgovara hebr. *ha-p-pésah*, što doslovno znači ‘prolaz, prijelaz’. *Ha-p-pésah* dolazi od *pāsáh* ‘prošao je’.

Blagdan slavi izlazak Židova iz egipatskog sužanjstva i dugotrajno putovanje u obećanu zemlju Kanaan, opisano u Knjizi Izlaska. Tu Jahve govori Mojsiju i Aronu: *Krv neka označuje kuće u kojima vi budete. Gdje god spazim krv, proći ću vas...; Kad Jahve bude prolazio da pobije Egipćane, zapazit će krv na nadvratniku i na oba dovratnika, pa će mimoći ta vrata i neće dopustiti da Zatornik uđe u vaše kuće da hara* (12:23); *Odgovorite im ovo je pashalna žrtva u čast Jahvi koji je prolazio mimo kuće Izraelaca...* (12:27).

Možemo pretpostaviti da u stengl. razdoblju većini pripadnika germanskoga naroda nije bila poznata starozavjetna povijest te im pojam ‘prolaza’ nije puno značio. Stoga prevoditelj Ivanova evanđelja umjesto *pascha* upotrebljava izraz *ēastron*, koji označava stari poganski blagdan proslave proljeća, nazvan po germanskoj božici plodnosti *Ēastre*. Njezino ime potječe od riječi *ēast* ‘istok’ te se povezuje s rađanjem zore, kao i ime romanske božice *Aurore*. Štovanje božice održavalo se više dana u vrijeme proljetnog ekvinocija i kasnije tijekom travnja, pa odatle, vjerojatno, riječ se pojavljuje u množini.

Božica *Ēastre* nema nikakve veze s ‘prolazom’ u starozavjetnome smislu, ali proljetni blagdan njoj u čast očito je u narodu naučenome na život na otvorenome, imao posebnu važnost, kao i Pasha u Židova. Naime, buđenje prirode u proljeće donosilo je obnovu života, slično kao što je izlazak iz egipatskog sužanjstva Židovima donio novi život u slobodi i blagostanju.

Budući da je proslava božice *Ēastre* i dolaska proljeća bila duboko ukorijenjena u narodnoj tradiciji, već su prvi misionari počeli upotrebljavati ime starog blagdana za novi, kršćanski, kako bi narodu olakšali shvaćanje biblijskih i evanđeoskih pojmova i prihvaćanje kršćanske vjere.

U prijevodu na srengl. riječ *ēastron* više nije u upotrebi. Umjesto nje upotrebljava se posuđenica iz srfr., *paske*, koja je nastala od stfr. *pasche*, *pasque*, od latinskog *pascha*.

18:28 sed manducarent pascha > 1009 ac ðaet hig aeton heora eastron > 18:28 that thei schulden ete pask

U latinskome *pascha* ne označava samo židovski blagdan već i večeru koja se jede na dan pripreve za taj blagdan i koja je precizno propisana u Knjizi Izla-

ska, a po uputi koju je Jahve dao Mojsiju i Aronu (12:8)²⁵. Po analogiji s latinskim, i stengl. i srengl. prevoditelj prevodi pojam kao *ēastron*, tj. *pask*.

Pharisaeus > pharisee, sunderhālga > Farise

1:24 erant ex Pharisaeis > þa waeron of sunderhalgon > weren of the Fariseis

9. 16 dicebant ergo ex Pharisaeis > 531 sume þa pharisei cwaedon > 9:16 summe of the Fariseis seiden

Pharisaeus, od grčkog *Φαρισαῖος*, naziv je za člana židovske vjerske sekte koja je bila aktivna u vremenu od 3. st. pr. Kr. do kraja 1. st. po. Kr., a poznata je najviše po svojoj čistoći, tj. strogom pridržavanju Zakona. Farizejski su svećenici, uz to što su bili pismoznanci, učitelji i čuvari tradicije, imali i znatni politički utjecaj na narod i na tadašnje vlasti, pa su tijekom vremena postali posebna društvena klasa.

U stengl. prijevodu Evanđelja *Pharisaei* ostaju *pharisei*. Jedanput, doduše, u retku 1:24, nalazimo prijevod *sunderhālgon*, što je složenica od priloga *sunder* ‘odvojeno’ i glagola *hālgian* ‘posvetiti’ jer riječ *pharisaeus* dolazi od aramejskog *pērīshayyā* ‘odvojen’, tj. od hebrejskog *pārūsh* ‘različit’. Farizeji su bili poznati po tomu što su se odvojili od pogana koji su živjeli izmiješani sa Židovima, ali i od pripadnika svojega naroda koji se nisu točno pridržavali Zakona. Iz navedenoga se može zaključiti da su neko vrijeme u stengl. razdoblju izrazi *sunderhālgon* i *pharisei* bili istovremeno u upotrebi, no očito je na kraju prevagnula riječ *pharisei*.

Srengl. se prevoditelj uopće ne koristi germanskom složenicom, već isključivo posuđenicom iz stfr. *Farise*, koja se razvila iz latinskog *pharisaeus*.

prophēta > wȳtega > prophete

7:40 hic est vere propheta > 420 þes ys soþ wytega > 7:40 This is verili a prophete

Latinski *prophēta* ‘prorok’, dolazi od grčke riječi *προφήτης* ‘onaj koji govori u ime Boga, tumač, prorok’, koja se sastoji se od *πρό-* ‘ispred’ i *φη-*, korijena riječi *φημί* ‘govorim’. U biblijskome smislu prorok je mudar čovjek koji govori u Božje ime, osobito u nekim sudbonosnim trenucima.

Germanskomu narodu prije pokršćavanja pojam proroka u tom smislu nije bio poznat. Zato stengl. prevoditelj riječ *prophēta* prevodi kao *wȳtega*, što dolazi od *wȳt* ‘razum, znanje’, od glagola *wītan* ‘znati, biti svjestan’, koji je etimološki srodan s latinskim glagolom *videre* ‘vidjeti’.

²⁵ (12:8): *Meso pečeno na vatri, neka se pojede te iste noći s beskvasnim kruhom i gorkim zeljem.*

U prijevodu na srengl. nalazimo *prophete*, od stfr. *prophete*, također porijeklom iz latinskoga, odnosno grčkoga.

rabboni > rabboni > rabony

20:16 rabboni quod dicitur magister > 1120 rabboni. ðaet ys gecweden lareow
> 20:16 Rabony, that is to seie, Maister

4:31 rabbi manduca > 191 lareow. et > 4:31 Maistir, etc.

Riječ *rabboni* pojavljuje se samo jedanput u Ivanovu evanđelju kada Marija Magdalena tim imenom naziva Isusa prilikom njegova ukazanja. Na drugim mjestima u Evanđelju²⁶, u prilikama kada se učenici obraćaju Isusu, nalazimo uvijek *rabbi*. Oba izraza su nazivi iz poštovanja za učitelja ili uzvišenu osobu u Židova. Dolaze od grčkoga *ῥαββί*, od hebrejskoga *rabbī* ‘moj učitelj’, što potječe od hebrejskoga i aramejskoga *rabh* ‘velik’ (u najširem smislu riječi). Iako je etimologija riječi *rabboni* i *rabbi* ista, smatra se da je *rabboni* uglađenija forma, s više emocionalnog naboja, stoga je neki prevode kao *voljeni učitelju*.

Oba prevoditelja zadržavaju izvornu riječ iz latinskoga teksta s obzirom na to da nakon nje slijedi prijevod: *rabboni*, što znači učitelj (stengl. *lārēow*, srengl. *Maistir/Maister*).

sabbatum > restedaeg > sabat

5:10 sabbatum est > 234 hyt ys restedaeg > 5:10 it was sabat

Sabbatum, preko grčkoga *σάββατον*, dolazi od hebrejskoga *shabbāth*, što znači ‘dan odmora’, pa je stengl. *restedaeg* kalk, tj. doslovni prijevod hebrejskoga izraza. Židovi su subotu smatrali blagdanom kao znak poštovanja Boga koji je sedmog dana otpočinuo nakon što je stvorio svijet.

Satanas > satanas > Satanas

13:27 introivit in illum Satanas > 790 satanas eode on hyne > 13:27 Satanas entride in to hym

Satanas potječe od hebrejskog *sātān*, tj. aramejskog *sētan*, doslovno ‘neprijatelj, protivnik’, što je starozavjetno ime za đavla. Prema *Wikipediji* ovu hebrejsku riječ prvi je uvrstio u latinski prijevod Biblije sv. Jeronim. U Ivanovu evanđelju zabilježena je samo jedanput, dok su kasnija imena za đavla, *daemōn* i *diabolus*, mnogo češća. Riječ *Satanas* nije prevedena ni na stengl. a ni na srengl., vjerojatno zato što je smatrana vlastitim imenom. I u latinskom tekstu i

²⁶ 4:31, 6:25, 9:2 i 11:8.

u prijevodu na srengl. nalazimo je napisanu velikim slovom, za razliku od *daemon* i *diabolus*, tj. *deuel* i *feend*.

synagōga > gesamnung, geferræddene > synagoge

6:60 hoc dixit in synagoga > 355 Þas Þyng he seade on gesamnunge > 6:60 He seide these thingis in the synagoge

9:22 extra synagogam fieret > he waere butan heora geferraeddene > 9:22 he schulde be don out of the synagoge

Synagōga dolazi od grčkog *συναγωγή* ‘skup, skupština’ (od *σύν* ‘zajedno’ i *ἄγω* ‘voditi’), što je kalk kojim su grčki prevoditelji Staroga zavjeta preveli hebrejsku riječ *kēnéseth* ‘skup, susret’, a označava dvoje, sastanak Židova na molitvu i mjesto sastanka.

Stengl. riječi stvorene su na sličan način. I *samnung* i *ferræddene* znače ‘susret, skup, udruživanje’, a prefiks *ge-* koji se obično dodavao glagolima, a rjeđe imenicama, ovdje služi da bi dodatno istaknuo zajedništvo.

scisma > flītan betwȳnan > strijf

9:16 scisma erat in eis > 532 hig flyton hym betwȳnan > 9:16 And strijf was among hem

Scisma dolazi od grčke riječi *σχίσμα*, što znači ‘rascjep, raskol’. Na ovome mjestu u Ivanovu evanđelju riječ je o podijeljenosti farizeja u mišljenju tko je Isus. Dok su neki smatrali da je veliki čudotvorac pošto je ozdravio slijepoga, drugi su mislili da je veliki grješnik jer je to učinio u subotu, odnosno na neradni dan u Židova.

Umjesto imenice *raskol* u stengl. prijevodu nalazimo glagol *flītan* ‘boriti se, prepirati se’, a u srengl. prijevodu imenicu *strijf* ‘prepirka, svađa’, moguće zato što riječi *prepirati se* i *svađa* više naglašavaju trajnost radnje od riječi *raskol*, koja već označava posljedicu radnje. Vjerojatno se podjela Židova na one koji vjeruju u Isusa i na one koje ne vjeruju nije dogodila u jednom času, već se postupno razvijala.

zēlus > anda > feruent loue

2:17 zelus domus tuae comedit me > 91 Þynes huses anda me et > 2:17 The feruent loue of thin hous hath etun me

Latinska riječ *zēlus*, od grčkog *ζῆλος*, koja označava ‘ljubomoru, žar, žestinu’, prevedena je na stengl. kao *anda*, odnosno ‘mržnja, zavist, srdžba, gnjev, neprijateljstvo’, a na srengl. kao ‘žarka ljubav’.

Riječ je zapravo o izreci *Revnost me za kuću tvoju izjeda* iz Psalma 69:10, koje su se prema Ivanovome evanđelju prisjetili učenici kada je Isus, bijesan na trgovce i mjenjače novca u jeruzalemskom hramu, isprevrtao njihove stolove i istjerao ih van rekavši *Ne pravite od kuće Oca moga prodavaonicu* (Iv, 2:16). Pitanje je koliko je stengl. prevoditelj pravilno shvatio Isusove riječi i je li ih povezao s izrekom iz psalma (ako je uopće poznavao Psalme) jer je upotrijebio imenicu *anda* koja izražava samo negativne emocije. Čini se da je ovu izreku shvatio kao *Izjeda me mržnja kuće tvoje*.

2. Rezultati istraživanja

2.1. U izvornom tekstu, u okviru korpusa preciziranog u uvodu ovog članka, pronašli smo dvadeset i devet latinizama grčkoga i semitskoga podrijetla koji izražavaju temeljne starozavjetne i novozavjetne pojmove, kao npr. ime Božje (*Mesija, Isus, Krist*), ime jedne božanske osobe (*Duh Sveti*), nematerijalnih bića (*anđeli*), službi i profesija (*leviti, farizeji, rabini*), skupova ili svetišta (*sinagoga*), blagdana (*Pasha*) itd. Mali je broj onih za koje možemo reći da predstavljaju obične, svakidašnje pojmove te da ih nalazimo u mnogim jezicima ili kulturama, kao npr. *raskol, riznica* ili *mirodija*. Većinom se radi o imenicama, a izuzetak čine tek prilog *amen* i glagol *krstiti*.

Istraživanje pokazuje da ni jedan od grecizama i semitizama nije ispušten ni u stengl. ni u srengl. prijevodu te da su oba autora našla načina da ih prevedu, usprkos njihovoj specifičnosti, bilo upotrebom riječi iz već postojećeg jezičnog vokabulara ili adaptacijom posuđenica. Kada je riječ o upotrebi domaćeg, germanskog leksika, vidljivo je da su prevoditelji pri prijevodu često provodili određene postupke kojima su stvarali nove riječi kombinacijom postojećih riječi (ili kombinacijom morfema) jednostavnih riječi u jeziku koje bi bile potpuni ekvivalenti izvornima gotovo da nije ni bilo. Što se tiče posuđenica, one dolaze iz dva različita izvora, tj. francuskoga i latinskoga.

Morfološku strukturu izraza upotrijebljenih u prijevodima te njihovo porijeklo, zorno prikazuju sljedeće dvije tablice:

Tablica br. 1: Prijevod grčkih i semitskih riječi iz latinskog teksta na stengl. jezik

grecizmi i semitizmi u latinskom tekstu	jednostavna stengl. riječ	stengl. izvedenica	stengl. složenica	stengl. rečenica	latinska posudenica
āmēn	sōþ				
Levita	dīacon				
paraclētus	frāfriend				
zēlus	anda				
Iesus	hælend				
prophēta	wȳtega				
pascha	ēastron				
scisma	flītan				
Didymus		gelȳcost			
synagōga		gesamnung, geferræddene			
āroma			wyrtgemang		
gazofilacio			cēapsceamel		
daemōn			wōd man		
baptizāre			fulwian		
manna			heofenlice mete		
Phariseus			sunderhālga		pharisee
parascēvē			gearcungdaeg		
architriclinus			dryhte ealdor		
blasphēmia			bysmersprce		
encenia			tempelhālung		
sabbatum			restedaeg		
Calvāria			hēafodpanne		
osanna				syg hāl	
rabboni					rabboni
diabolus					dēofol
angelus					engel
Messias					messias
Chrīstus					crȳst
satanas					satanas
ukupno: 29	8	3	12	1	7

Napomena: Za lat. *synagoga* te *Phariseus* nalazimo dva sinonima u stengl. prijevodu.

Tablica br. 2: Prijevod grčkih i semitskih riječi iz latinskog teksta na srengl. jezik

grecizmi i semitizmi u latinskom tekstu	jednostavna srengl. riječ	srengl. izvedenica	srengl. složenica	srengl. parafraza	latinska ili francuska posuđenica
āmēn	treuli				
Levita	dekene				
scisma	strijf				
parasceve			pask eue		
zēlus			feruent loue		
āroma				swete smellyn- ge oynementis	
encenia				the feestis of halewyng of the temple	
paraclētus					coumfortour
Iesus					Jhesus
prophēta					prophete
pascha					pask
Didymus					Didimus
synagōga					synagoge
gazofilacio					tresorie
daemōn	feend				deuel
baptizāre					baptisen
manna					manna
Phariseus					Farise
architriclinus					architriclyn
blasphēmia					blasfemye
sabbatum					sabat
Calvāria					Caluarie
osanna					Osanna
rabboni					rabony
diabolus					deuel
angelus					aungel
Messias					Messias
Chrīstus					Crist
satanas					Satanas
ukupno: 29	4	/	2	2	22

Napomena: Za lat. *daemon* nalazimo dva sinonima u srengl. prijevodu.

Statistika pokazuje da je od 29 grecizama i semitizama u latinskome tekstu njih 22 prevedeno na stengl. jezik, odnosno 76% cijelog korpusa, dok su za ostatak korpusa korištene posuđenice iz latinskog izvora. U srengl. prijevodu situacija je potpuno suprotna, naime za 76% korpusa korištene su latinske ili francuske posuđenice, a za preostalih 24% tada postojeći leksik.

2.2. Germanske riječi korištene u stengl. prijevodu korpusa najvećim su dijelom složenice. Ima ih čak 41%. Od toga najbrojnije su imenične složenice (92%) nastale kombinacijom dviju imenica kao što je npr. *restedaeg*, doslovno ‘dan odmora’, u značenju ‘subota’ (64%) ili kombinacijom pridjeva i imenice, npr. *heofenlice mete* ‘nebeska hrana’, odnosno ‘mana’ (27%) ili pak priloga i pridjeva, npr. *sunderhālga* ‘odvojeno svet’, što znači ‘farizej’ (9%). Glagolskih složenica gotovo i nema, osim *fulwian* ‘krstiti’, složene od pridjeva *full* ‘potpuno’ i glagola *wihtan* ‘posvetiti’.

Jedine dvije složenice koje smo pronašli u srengl. prijevodu, *pask eue* za ‘dan priprave’ i *feruent loue* za ‘revnost’, kombinacija su dviju imenica, odnosno pridjeva i imenice.

2.3. Posuđenice korištene u prijevodima su ili latinske ili francuske. Latinske posuđenice pojavljuju se i u stengl. i u srengl. prijevodu u sljedećim slučajevima:

a) kada se radi o starim posuđenicama koje su ušle u jezik davno prije nego su germanska plemena doselila na tlo Engleske te su u doba nastanka stengl. prijevoda već potpuno prihvaćene, kao npr. *diabolus* > stengl. *dēofol* > srengl. *deuel*.

b) kada su višeznačne, pa ih je teško prevesti, kao npr. *Messias* > stengl. *messias* > srengl. *Messias*, odnosno *Christus* > stengl. *crȳst* > srengl. *Crist*, koje u sebi objedinjuju vrlo kompleksno značenje: *pomazanik, kraljevski potomak, Sin Božji, objavljen po prorocima i Zakonu...*

c) kada se u dodatnom objašnjenju daje njihov prijevod, npr. 20:16 *rabboni quod dicitur magister* > 1120 *rabboni. ðaet ys gecweden lareow* > 20:16 *Rabony, that is to seie, Maister*,

d) kada su pogrešne shvaćene kao vlastito ime, npr. *Satanas* > stengl. *satanas* > srengl. *Satanas*.

Francuske posuđenice javljaju se samo u srengl. prijevodu i to u jednakom broju kao latinske (10 francuskih naspram 11 latinskih), što je sasvim logično s obzirom na izvanredno snažan utjecaj francuskoga jezika u prvoj polovici srengl. razdoblja. Među ovima ima razlike utoliko što su jedne podrijetlom iz stfr.

(*prophete, synagoge, tresorie, Farise i aungel*), a druge iz srfr. jezika (*coumfortour, pask, baptisen, blasfemye i sabat*).

Ovdje moramo naglasiti bitnu činjenicu na koju ukazuje provedeno istraživanje, a to je da su u vremenu kada je nastao srengl. prijevod neke od francuskih posuđenica u potpunosti istisnule stengl. sinonime. Tako se npr. u stengl. prijevodu pojavljuje izraz *sunderhālga* (doduše jednom, uz mnogo češće *pharisee*), dok se u srengl. prijevodu redovito javlja samo *Farise*. Očito su tijekom stengl. razdoblja riječi *sunderhālga* i *pharisee* egzistirale istovremeno, da bi pri kraju razdoblja prevagnula, po učestalosti, latinska posuđenica koju je u srengl. razdoblju postupno potpuno istisnula stfr.

Iako francuski u vrijeme nastanka srengl. prijevoda nije više bio službeni jezik u Engleskoj, poznato je da je tada upotreba francuskih riječi, pogotovo u pisanom jeziku, bila uobičajena pojava. U slučajevima kad je uz francusku posuđenicu egzistirao i germanski sinonim, francuska riječ općenito se doimala primjerenijom. Naše istraživanje korpusa, utemeljeno na morfološkoj strukturi iz koje iščitavamo semantičko značenje izraza, međutim, ukazuje da se zamjena domaće riječi francuskom nije dogodila samo iz stilskih ili običajnih razloga, već ponekad i zbog neadekvatnosti stare riječi u novim kulturnim i civilizacijskim uvjetima, uslijed promjene u shvaćanju opisanog pojma. Tako npr. za *riznicu* koja je prema latinskome izvoru označavala blagajnu smještenu unutar zidina jeruzalemskoga hrama, u stengl. prijevodu nalazimo riječ *cēapsceamel*, doslovno ‘razmjena + klupa’, koja otkriva prilično primitivno shvaćanje ovog pojma, svojstveno ljudima koji su naučili trgovati robom na otvorenom prostoru. Uslijed razvoja društva i kulture shvaćanje ovog pojma promijenilo se na način da se *riznica* postupno počela doživljavati ne samo kao tržnica već i kao namjenski ograđeni prostor gdje se čuvao novac i dragocjenosti te je zbog toga krajem srengl. razdoblja prihvaćena francuska posuđenica *tresorie* kao primjerenija.

Pojam *ravnatelj* *blagovaonice*, nepostojeći tijekom stengl. razdoblja, te stoga preveden stengl. izrazom vrlo širokog značenja *dryhte ealdor*, doslovno ‘glavni upravitelj’, odnosno ‘gospodar’, na srengl. je preveden posuđenicom iz izvornika *architriclyn* jer je u međuvremenu postao potpuno razumljiv i opće-prihvaćen.

To nisu jedini takvi primjeri u prijevodima, kako je pokazano u prvom poglavlju članka.

2.4. Iako je derivacija bila vrlo čest morfološki proces u stengl. razdoblju, u stengl. prijevodu pronašli smo samo tri izvedenice, *gelycost* ‘blizanac’, *geferræddene* i *gesamnung* ‘sinagoga’, sve tri s prefiksom *ge-* koji ukazuje na

činjenicu da je imenica nastala od glagola. Posljednje dvije su sinonimi koji su vjerojatno paralelno egzistirali u jeziku.

U srengl. prijevodu grecizama i semitizama nije upotrijebljena niti jedna izvedenica, što je vidljivo iz druge tablice.

2.5. Parafraze su, također, iznimno rijetke te nalazimo tek dvije u srengl. prijevodu, *feestis of haleywng of the temple* za lat. *Encenia* ‘Blagdan posvećenja hrama’ i *swete smellynge oynementis* za lat. *āroma* ‘mirođije, začini’. Iako se zapravo i složenice mogu shvatiti kao parafraze, nastale od početnog opisanog izraza kojemu su relevantni značenjski dijelovi sažeti u jednu riječ, ovdje pod parafrazama prvenstveno smatramo izraze kojima se potanko opisuje jedan pojam s više riječi. Iz priloženih tablica vidljivo je da su oba prevoditelja više sklona složenicama nego parafrazama, i to, pretpostavljamo, iz razloga što su težili upotrebi što kraćih izraza kad god je to bilo moguće, vjerno prevodeći ne samo sadržaj, već i formu izvornog teksta.

2.6. Zanimljivo je da se starozavjetni izraz *osanna*, bojni usklik u značenju ‘Pomozi!, Spasi, molimo!’, koji se u Ivanovu evanđelju javlja kad je Isus poput kralja ujahao u Jeruzalem, prevodi na stengl. kao *Syg hāl!* ‘Živio!’, doslovno ‘Zdrav bio!’, odnosno, baš onako kako bi ondašnje stanovništvo pozdravilo svojeg kralja. Prijevod izraza rečenicom s optativnim konjunktivom jedini je takav primjer u oba ciljana teksta.

2.7. Primjetno je da gotovo i nema jednostavnih engleskih riječi koje su poslužile prevoditeljima kao potpuni ekvivalenti pri prijevodu grecizama i semitizama, što je također logično s obzirom na razlike u kulturama i na specifičnost korpusa. Tu spada stengl. *sōP*, odnosno srengl. *treuli*, za svakidašnju riječ ‘istina, uistinu’, a za latinsko *āmēn*, pa čak i ovdje postoje odstupanja od originala. Naime, u latinskome izvoru i u srengl. prijevodu redovita je dvostruka upotreba riječi, a u stengl. jednostruka, vjerojatno zato jer uzastopno ponavljanje istoga izraza u stengl. nema emfatičku, već gramatičku, odnosno leksičku funkciju. Zanimljiv je i prijevod latinske imenice *scisma*, koja u kontekstu u kojem se javlja označava ‘raskol’ među Židovima, ali je na stengl. prevedena kao glagol ‘boriti se, svađati se’, a na srengl. kao ‘svađa’ ili ‘prepirka’. Pretpostavljamo zato što su oba prevoditelja htjela više naglasiti trajnost same radnje od njezine posljedice.

U nedostatku potpunih ekvivalenata mnoge su jednostavne riječi doživjele semantičke promjene u značenju ili upotrebi, osobito u stengl. prijevodu, kao npr.:

a) odstupanje od prototipnoga značenja

U prijevodu riječ *pascha*, iz poganskog stengl. vokabulara *ēastron* ‘svetkovina proljeća’, prema imenu božice plodnosti, stječe novo, starozavjetno zna-

čenje ‘blagdan Pashe’ ili ‘prolaz’ koje u potpunosti zamjenjuje staro germansko značenje. U prvim stengl. prijevodima riječ *ēastron* namjerno je korištena zbog velike važnosti koju je pojam imao kod tadašnjih ljudi te se mogao usporediti s važnošću originalnog pojma za Židove.

I stengl. *frāfriend* (particip prezenta glagola *frāfreon*), u značenju ‘onaj koji tješi, tješitelj’, koristi se isključivo u značenju *Duha Svetog*, za latinsko *paraclētus*, što izvorno znači ‘branitelj, zastupnik, savjetnik, poticatelj i tješitelj’. S obzirom na to da latinska riječ označava tipično kršćanski pojam, nepostojeći u stengl. kulturi do evangelizacije, nedostatak sveobuhvatnije riječi u stengl. leksiku logično je objašnjenje ovakvoga izbora.

Isto tako se sa stengl. *hælend* ‘Spasitelj’ (particip prezenta glagola *hælan* ‘izliječiti, spasiti’) prevodi latinsko ime *Iesus*, što dolazi od hebrejskog *Yeshua* i doslovno znači *Bog spašava*. S obzirom na to da su gotovo sva semitska imena u Ivanovu evanđelju prevedena u više-manje originalnom obliku, možemo pretpostaviti da je upotreba riječi *Spasitelj* nastavak tradicije prvih misionara i prevoditelja na stengl. vernakulare. Stengl. participu gotovo redovito prethodi određeni član *sē*, ukazujući da se riječ upotrebljava kao vlastita imenica.

I stengl. riječ *wȳtega* ‘mudrac’, za latinsko *prophēta*, koristi se u prijevodu u isključivo hebrejsko-kršćanskome značenju *proroka* jer nije postojala druga koja bi bila potpuni ekvivalent. Što se tiče srengl. prijevoda, svakidašnja riječi *feend* ‘neprijatelj’, odnosno ‘onaj koji mrzi’, koristi se u isključivo kršćanskom značenju *đavla*.

b) upotreba riječi neprenesenoga značenja umjesto izvorne metafore

Umjesto latinske metafore *baptizāre*, od grčkoga *baptizein* ‘uroniti u vodu, namakati’, u značenju *krstiti*, u stengl. prijevodu koristi se riječ *fulwian*, koja doslovno znači ‘potpuno posvetiti’. Opis simboličnoga čina koji se obavlja pri krštenju zamijenjen je onim koji izražava bit krštenja po kršćanskome shvaćanju.

Navedeno, međutim, ne znači da prevoditelji nisu shvaćali važnost metafore, što iz stilskih, što iz spoznajnih razloga. Tako npr. za latinsko *daemōn* u stengl. prijevodu nalazimo i metaforu *wōd man*, doslovno ‘luđak’. Njezino postojanje, uz posuđenicu *dēofol*, koja je bila prisutna u germanskim dijalektima još u staroj domovini na kontinentu (te se u jeziku održala do danas kao *devil*), jednostavno smatramo potrebom ondašnjih ljudi da uz davno postojeću riječ stvore novi izraz u jeziku koji opisuje pojam onako kako ga oni sami doživljavaju tijekom svojeg vijeka. Metafora je korištena i u prijevodu riječi *Calvāria*, koja dolazi od aramejskoga *gulgulta* ‘lubanja’, a u stengl. se javlja kao *hēafodpanne*, što je doslovno ‘posuda glave’.

c) upotreba riječi negativnoga značenja umjesto neutralnoga

Latinska riječ *zēlus* ima pozitivne konotacije, npr. ‘žar, zanos, strast’ itd., ali i negativne, ‘ljubomora, zavist’, a stengl. riječ *anda* samo negativne: ‘mržnja, zavist srdžba, gnjev, neprijateljstvo’.

2.8. U stengl. prijevodu uočavamo i mnogo kalkova ili prevedenica koje su nastale po grčkom ili semitskom modelu, što ukazuje na prevoditeljevo zavidno poznavanje etimologije. Tako riječ *Sabbatum*, koja dolazi od hebrejskog *Shabbath* i znači ‘dan odmora’, on doslovno prevodi kao *restedaeg*, a *synagōge*, nastalu od grčkog *syn* ‘zajedno’ i *agein* ‘voditi’, prema hebrejskoj riječi *keneseth* ‘skup, susret’, prevodi kao *sammung* i *ferræddene*, istog značenja, s dodatkom prefiksa *ge-*, koji u stengl. jeziku označava zajedništvo. Kalk je, naravno, i gore spomenuta riječ *hælend*.

Ima i djelomičnih prevedenica, gdje barem jedan od elemenata prevedenice odgovara latinskoj etimologiji, kao npr. riječ *sunderhālga*, od *sunder* ‘odvojeno’ i *hālgian* ‘posvetiti’, gdje prvi element dolazi od latinskoga *Pharisaeus*, odnosno aramejskoga *perishayya* ‘odvojen’.

2.9. Stengl. riječ *tempelhālung*, koja se pojavljuje u prijevodu riječi *Encenia* ‘Blagdan posvećenja hrama’, jedini je hibrid među složenicama. Prvi dio riječi, *tempel* ‘hram’, latinskoga je podrijetla, a drugi, *hālung* ‘posvećenje’, germanskoga.

Zaključak

Istraživanje pokazuje da su oba prevoditelja našla načina da prevedu sve latinizme grčkog i semitskog podrijetla, iako oni izražavaju specifične biblijske pojmove nastale u geografski i vremenski vrlo udaljenoj kulturi. Pri tome se stengl. prevoditelj u 76% zabilježenih primjera koristio domaćim leksikom, većinom složenicama i jednostavnim riječima koje su doživjele ili proširenje značenja ili potpuno odstupanje od originalnoga značenja, a srengl. prevoditelj u istom postotku latinskim i francuskim posuđenicama. To je osnovna razlika među ovim prijevodima kada govorimo o izboru vokabulara za odabrani korpus.

Izbor germanskoga materijala u stengl. prijevodu logičan je s obzirom na bogatstvo tadašnjega rječnika, koji, usprkos određenome broju latinizama prisutnih u stengl. nakon prijelaza stanovništva na kršćanstvo, nije raspolagao ekvivalentima za grecizme i semitizme iz Evanđelja te ih je morao stvoriti iz već postojećeg jezičnog materijala.

Srengl. je prevoditelj, suprotno tome, mogao: a) upotrijebiti naslijeđene stengl. izraze, b) stvoriti nove iz postojećeg germanskog materijala i c) koristiti se posuđenicama. Odabrao je, kako pokazuje istraživanje, većinom posuđenice, i to latinske i francuske u istome omjeru. Razlog tome, međutim, nije samo duh vremena, moda ili običaj jer su posuđenice, pogotovo francuske, do nastanka srengl. prijevoda bile već dugo sastavni dio srengl. vokabulara, već i to što su mnoge naslijeđene stengl. riječi po svom semantičkom značenju, do kojeg smo u ovom istraživanju često dolazili morfološkom analizom njihovih sastavnica, postale neadekvatnima za izražavanje biti pojedinih pojmova iz korpusa. Novo društvo koje se razvilo u razdoblju među prijevodima, sa sve naprednijom organizacijom i profinjenijom kulturom, donijelo je nove načine shvaćanja i doživljaja biblijskih pojmova, a to se posljedično odrazilo i na jezik prijevoda.

Bibliografija:

- BERNDT, ROLF 1984. *A History of the English Language*. Leipzig: Web Verlag Enzyklopedie.
- BRADLEY, HENRY 1958. *Stratmann's Middle-English Dictionary*. London: Oxford University Press.
- DIVKOVIĆ, MIRKO 1987. *Latinsko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Naprijed.
- GRÜNBERG, MADELEINE 1967. *The West-Saxon Gospels – a Study of the Gospel of St. Matthew with Text of the Four Gospels*. Amsterdam: Poortpers N. V.
- HALL, JOHN R. CLARK 1894. *A Concise Anglo-Saxon Dictionary*. Cambridge: Cambridge University Press.
- <http://faculty.acu.edu/~goebeld/vulgata/newtest/john/vjo11.htm>; preuzeto 25. srpnja 2006.
- <http://www.sbibleboom.ru/wyc/loh1-hm>; preuzeto 28. kolovoz 2006.
- <http://www.speedbible.com/vulgate/>; preuzeto 25. srpnja 2006.
- JESPERSEN, OTTO 1958. *Growth and Structure of the English Language*. Oxford: Blackwell.
- KLEIN, ERNEST 1966. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam: Elsevier Publishing Company.
- QUIRK, RANDOLPH; CHARLES LESLIE WRENN 1955. *An Old English Grammar*. London: Cambridge University Press.

Medieval English translations of Greek and Semitic words from the Gospel of John

Abstract

Greek and Semitic words in the Latin text of the Gospel of John express specific biblical terms that had been virtually unknown to most of the English population prior to the evangelization that took place in the seventh century. The aim of this paper was to research the ways in which they were translated into Old and Middle English, and discover the reasons for such a translation where possible. Using the comparative method, we attempted to examine the impact of the word origin on its form and meaning, and to reveal cognitive differences in perception of biblical concepts that occurred in the period between the source and the first target text, as well as between the two target texts.

Ključne riječi: prijevod, latinski, staroengleski, srednjoengleski, grčki, aramejski, hebrejski, jednostavne i kompleksne riječi, posuđenice, semantičke promjene

Key words: translation, Latin, Old English, Middle English, Greek, Aramaic, Hebrew, simple and complex words, loan-words, semantic change